

Pohdintoja pankkikilpailusta

Karlo Kauko
KTT, Ekonomisti
Suomen Pankki

1. Taustaa

Rahoitusmarkkinat poikkeavat tavallisista hyödykemarkkinoista, joten kaikki yritysten välisestä kilpailusta esitetty analyysi ei sovellu sellaisenaan pankkeihin. Esimerkiksi hinnoittelun monimutkaisuus ja informaation epätäydellisyyksien keskeinen asema tuo alan kilpailuun omat erikoispiirteensä. Elektroninen kaupankäynti soveltuu erityisen hyvin rahoituspalvelujen kaltaisiin aineettomiin hyödykkeisiin, ja Internet onkin jo alkanut vaikuttaa pankkikilpailun luonteeseen.

Tässä artikkelissa ei ole tarkoitus perehtyä minkään tietyn teorian yksityiskohtiin, eikä seuraavissa luvuissa myöskään kuvata laajasti nykyistä pankkikilpailua Suomessa tai jossain muussa maassa. Sen sijaan tarkoituksena on luoda yleisluontoinen katsaus empiirisiin havaintoihin ja teoreettisen tutkimuksen tuloksiin, jotka liittyvät pankkien väliseen kilpailuun. Lisäksi tavoitteena on herättää ajatuksia ja keskustelua eräistä vähemmälle huomiolle jääneistä näkökohdista.

2. *Bertrand, Cournot vai Baumol & al?*

Hinta- vai kapasiteettikilpailu?

Cournot-kilpailu on ehkä tunnetuin tapa mallittaa kilpailua oligopolistisella, keskittyneellä toimialalla, jolla on vain muutamia harvoja yrityksiä. Kilpailijoiden keskeisenä päätösmuuttujana on tuotannon määrä. Näissä malleissa yritykset päätyvät Nash-tasapainoon, jossa yhdenkään osapuolen ei kannata muuttaa tuotantoaan, jos se pitää kilpailijoiden tuotannon määrää annettuna. Realistisin tulkinta Cournot-malleille lienee, että yritysten tärkein päätösmuuttuja on kapasiteetti. Hinnat määräytyvät markkinoilla yritysten valitsemien rajallisten kapasiteettien mukaisesti. Cournot-kilpailussa hinnat ovat rajakustannuksia korkeammat, joten kilpailu ei ole täydellistä. Mitä enemmän yrityksiä alalla on, sitä lähemmäksi rajakustannuksia hinnat alenevat. Suomessa on EU-maiden keskittynein pankkisektori (EKP 2002, liitetaulukko 7). Ainoastaan Ruotsissa, Belgiassa ja Alankomaissa keskittyneisyys on lähes yhtä suurta. Seuraako tästä, että Suomes-

sa pankkien asiakkaat joutuvat maksamaan palveluista jonkinlaista keskittyneisyyslisää, kuten Cournot-mallit ennustavat?

On tilastollista näyttöä siitä, että pankkisektorin keskittyneisyys on yhteydessä korkoihin: keskittyneillä pankkimarkkinoilla korot ovat asiakkaalle epäedullisemmat (*Hannan* 1991; *Corvoisier & Gropp* 2001; *Mallett & Sen* 2001). Tämä tukee hypoteesia, että Cournot-mallit kuvaavat ainakin jossakin määrin pankkien välistä kilpailua. Vastakkaistakin näyttöä tosin on: 1990-luvun alussa suomalaisten säästöpankkien antolainauskorkojen marginaalit olivat sitä korkeammat, mitä keskittyneemmät paikalliset pankkimarkkinat olivat (*Mörttinén* 2000, s 40–41).

Keskittyneelläkin toimialalla yritysten markkinavoima voi jäädä vähäiseksi. Jos keskeisin yrityksen päätösmuuttuja on asiakkaalta perittävä hinta, mikä on intuitiivista, on Bertrand-kehikko oikea tapa kuvata kilpailua. Jos Bertrand-kilpailevien yritysten tuotteet ovat asiakkaiden kannalta täysin samanlaiset, yrityksillä ei ole kapasiteettirajoitteita eivätkä ne toimi kollusiivisesti, päädytään äärimmäiseen lopputulokseen, ja Nash-tasapaino vastaa täydellistä kilpailua. Nash-tasapainoa voisi siis kuvata sanalla ”hintasota”.

Muilta toimialoilta on olemassa empiiristä näyttöä siitä, että sitovat kapasiteettirajoitteet parantavat yritysten kannattavuutta. Tämä johtunee siitä, että sitovat kapasiteettirajoitteet muuttavat toimialan luonnetta Bertrand-kilpailun tyyppisestä Cournot-kilpailun suuntaan. (*Haskel & Martin* 1994)

Kuten yllä todettiin, jos tuotteet ovat homogeenisia, Bertrand-kilpailun tulos muistuttaa täydellistä kilpailua. Tämä oletus pätee pankkialalla paremmin kuin monella muulla toimialalla. Palveluiden erot ovat pohjimmiltaan

melko pienet, eikä minkään laatueron vuoksi yhden pankin tarjoamasta asuntolainasta kannata maksaa korkeampaa korkoa kuin kilpailijan luotosta. Rahoitusinnovaatioita ei voi patentoida eikä niiden salaaminenkaan ole helppoa, joten tuotekehittelyllä ei juuri voi välttää hintakilpailua, ei ainakaan kovin pitkään.

Keskeinen Bertrand-kilpailun edellytys on yritysten riittävä kapasiteetti – mutta kuinka pankkien kapasiteettia pitäisi mitata? Sanaa on pankeista puhuttaessa usein käytetty merkityksessä ”konttoreiden ja henkilökunnan määrä”. Toisaalta tässä yhteydessä kapasiteetin pitäisi tarkoittaa tuotantokykyä, eikä käytettyjen tuotantontekijöiden määrää. Tuottavuuden nousun vuoksi yksi pankkivirkailija pystyy ehkä nykyään tekemään saman mihin ennen tarvittiin kaksi. Vaikka henkilökunta olisi vähentyntkin, niin kapasiteetti merkityksessä ”tuotantokyky” on ehkä kasvanut.

Sen sijaan omat pääomat ovat vakavaraisuusrajoitteiden takia kapasiteettirajoite, ainakin luotonannossa. Koska pankin omien varojen on kansainvälisesti harmonisoitujen säädösten vuoksi oltava vähintään kahdeksan prosenttia riskipainotetuista saamisista ja sijoituksista, niin luottojen myöntäminen on pakko lopettaa viimeistään silloin kun tuo kahdeksan prosentin raja on saavutettu. Välillisesti vakavaraisuusvaatimus vaikuttaa myös talletustointaan, sillä taseessa on kaksi puolta. Yleisön tallettamat varat on pakko sijoittaa johonkin, ja on vain harvoja sijoituskohteita, joita ei lainkaan otettaisi huomioon vakavaraisuuslaskelmissa. Vakavaraisuusrajoitteiden talletustoinnille aiheuttama kapasiteettirajoite tosin lienee melko heikko.

Alalla olevien yritysten intresseissä on pyrkiä muuttamaan asetelmia Cournot-kilpailun suuntaan, koska tämä merkitsee vähäisempää

kilpailua. Peliteoreettisessa oligopolikirjallisuudessa on runsaasti malleja, joissa omien käsien sitominen osoittautuu rationaaliseksi ja kannattavaksi ns. strategiseksi sitoumuksiksi. Ei ole mitenkään epäjohdonmukaista väittää, että pankit voisivat tietoisesti vähentää tulevaa toimintavapauttaan supistamalla kapasiteettiaan. Tämän voi tehdä vaikkapa lunastamalla omia osakkeita, mikä pienentää sekä omia varoja että suurinta sallittua riskipainotettujen saamisten ja sijoitusten määrää. Jos pankki on riittävän suuri, se pystyy vaikuttamaan markkinatilanteeseen ja muuttamaan sitä Cournot-kilpailun suuntaan.

Suomessa suurilla liikepankeilla on systemaattisesti alemmat vakavaraisuusprosentit kuin niiden pienillä kilpailijoilla. Vuoden 2002 lopussa Suomen kolmen suurimman liikepankkikonsernin vakavaraisuuksien painottamaton keskiarvo oli noin 11 % kun taas muiden pankkkonsernien vastaava keskiarvo oli lähes 20 %. Prosenttiluvun korkeus selittyy etenkin säästö- ja osuuspankkien korkeilla vakavaraisuuksilla: näillä pankeilla ei aina ole paineita voitonjaon lisäämiseen. Toisaalta myös pienimmät osakeyhtiömuotoiset pankit ovat järjestään vakavaraisempia kuin suuret. Havainnon voisi selittää argumentoimalla, että rationaalisesti käyttäytyvät suuret pankit pyrkivät muuttamaan kilpailuasetelmaa Cournot-tyyppiseksi asettamalla itselleen kapasiteettirajoitteita. Sen sijaan pieni luottolaitos ei pysty olennaisesti vaikuttamaan kilpailutilanteeseen, joten se ei ainakaan tästä syystä pyri alentamaan vakavaraisuuttaan. Tosin havainnolle on varmasti olemassa paljon muitakin selityksiä kuin strateginen käyttäytyminen kilpailutilanteessa.

Potentiaalinen kilpailu

Toimialan taloustieteessä on homogeenisilla tuotteilla käydyn äärimmäisen Bertrand-kilpailun lisäksi esitetty toinenkin tapaus, jossa voidaan päätyä täydellistä kilpailua muistuttaviin oloihin, vaikka markkinoilla on vain muutama yritys. Baumol, *Panzar* ja *Willig* (1982) esittivät ”contestable markets” -hypoteesissaan, että kilpailun luonnetta analysoitaessa pitäisi ottaa huomioon myös potentiaalinen kilpailu. Jos keskittyneellä toimialalla yritykset onnistuvat käyttämään monopolivoimaa nostaakseen hintoja, alalle tulo on kannattavaa, ja uusia kilpailijoita on pian runsaasti. Rationaaliset yritykset siis ehkäisevät alalle tuloa olemalla käyttämättä hinnoitteluvapauttaan. Jopa monopoli toimii ikään kuin se olisi kovan kilpailupaineen alaisena.

Ajatus potentiaalisen kilpailun ratkaisevasta vaikutuksesta on melko realistinen, jos alalle voi tulla kevyin investoinnein ja niin nopeasti, ettei alalla jo oleva ehdi kunnolla reagoida markkinoille tuloon ennen kuin tulija on ainakin jonkin aikaa hyödyntänyt vanhojen yritysten ylihintoja. Jos alalta on myös helppo poistua vähäisin kustannuksin, potentiaalinen kilpailu on vielä suurempi uhka. Todennäköisesti nämä oletukset pätevät huonosti ainakin vähittäispankkitoimintaan. Tarvittavia toimilupia, tietojärjestelmiä ja muita välttämättömiä pankki-infrastruktuurin osia ei voi järjestää hetkessä. Pitkän tauon jälkeen Suomen vähittäispankkimarkkinoille on jälleen tulossa uusia yrityksiä, mutta uuden pankit perustaminen näyttää hitaalta.

Sekä otto- että antolainauksessa alalle tulon esteet lienevät huomattavat. Suomen rahoitusmarkkinoita tarkastellessa vaikuttaa siltä, että tallettajina asiakkaat ovat yllättävänkin konser-

vatiivisia ja haluttomia muuttamaan toimintatapojaan, mikä voi olla melkoinen haaste tulokkaalle. Antolainauksessa, ehkä etenkin yritys-pankkitoiminnassa, on tärkeää tuntea asiakkaat ja niiden luottotappioriskit, mikä luo informaatioedun alalla jo oleville. *Dell'Ariccia, Friedman ja Marquez* (1999) jopa esittivät, että jos toimialalla on kaksi Bertrand-kilpailevaa pankkia, niin kolmas ei ehkä voi tulla markkinoille tekemättä tappiota: tulokkaalla ei ole asiakastuntemuksen tuomaa informaatioetua, joten tiukassa hintakilpailussa sillä ei ole mahdollisuuksia. *Hyytinen* (2000) löysi Suomen aineistolla näyttöä siitä, että konttoriverkosto on olennaisen tärkeä asiakastuntemukselle ja luottotappioiden välttämiseksi. *Hyytinen ja Toivanen* (2002) esittivät havaintoja, joiden mukaan pankit voivat Suomessa kerätä talletusrahaa edullisemmin tiheän konttoriverkoston avulla. Konttoriverkostoa ei luoda eikä pureta nopeasti ja halvalla. Sen sijaan esimerkiksi arvopaperivälityksessä alalle tulon esteet todennäköisesti ovat vähäisemmät kuin perinteisessä vähittäispankkitoiminnassa.

Potentiaalisen kilpailun vaikutusta pankkeihin on testattu empiirisesti. *Slovin, Sushka ja Polonchek* (1999) saivat Yhdysvaltain aineistolla paikallispankkitasolta tuloksia, jotka he tulkittivat evidenssiksi pankkien markkinavoimasta: jos pörssilistattu pankki ilmoitti osingonjaon supistamisesta, niin muiden samalla alueella toimivien pankkien osakekurssit tyypillisesti nousivat, etenkin jos osingonjaon supistaminen johtui pankkikohtaisista tekijöistä. Tämä todennäköisesti indikoi kilpailun vähenemistä ilman että uusia kilpailijoita olisi automaattisesti tulossa. *Heffernan* (2002) analysoi erityyppisten pankkituotteiden hinnoittelua Britanniassa: sekä Salop-Stiglitz -tyyppisestä monopolistisesta kilpailusta että Cournot-kil-

pailusta löytyi evidenssiä, mutta ei esteettömän alalle tulon vaikutuksesta hintoihin ja voittoihin. Molemmissa tutkimuksissa kilpailuepätydellisyksiä löydettiin vähittäispankkitoiminnasta. Pintapuolisten havaintojen valossa suurasiakkaiden pankkipalveluissa kilpailu on kovempaa, mahdollisesti jopa täydellistä.

Skaalaedut

Usein väitetään, että pankkialalla on skaalaetuja. Empiirinen evidenssi ei kaikilta osin tue tätä hypoteesia suurten ja keskisuurten pankkien tapauksessa. Jos skaalaetuja kuitenkin on, niin määritelmällisesti rajakustannus on alempi kuin keskimääräinen kustannus. Tällaisella kustannusrakenteella ei voi pysyvästi vallita sen enempiä täydellinen kilpailu kuin mikään muukaan samaan lopputulokseen johtava markkinarakenne. Täydellisessä kilpailussa hinta on rajakustannus. Koska keskimääräinen kustannus on skaalaetujen vallitessa aina korkeampi kuin rajakustannus, hinnat olisivat täydellisessä kilpailussa keskimääräistä kustannusta alempia, ja yritykset olisivat rakenteellisesti tappiollisia. Voi olla, että pankkialalla vallitsevat kasvavat skaalatuotot. Voi myös olla, että täydellinen kilpailu vallitsee. Sekin on mahdollista, ettei vallitse kumpikaan, mutta on lähes looginen mahdollisuus, että kasvavat skaalatuotot ja täydellinen kilpailu vallitsisivat samanaikaisesti.

Alalla on tosin melko varmasti suuruuden ekonomiaa joka liittyy pikemminkin palveluliikomaan kuin kustannustehokkuuteen. Pankki ei voi olla selvästi asiakastaan pienempi. Jotakin lähinnä suurasiakkaiden tarvitsemia palveluita ei voida tuottaa lainkaan pienessä tai keskikokoisessa pankissa. Esimerkiksi omien varojen määrä vaikuttaa pankin kykyyn tarjota

suurimpien asiakkaiden tarvitsemia lainapalveluita. Suuryritykset tarvitsevat toisinaan valtavia, lyhytaikaisia luottoja, joilla rahoitetaan tilapäisesti merkittäviä investointeja. Tällaisia hankkeita halutaan usein pitää salassa kilpailijoilta mahdollisimman pitkään. Tätä varten tarvitaan luottamukselliset suhteet pankkiin, jolla on riittävästi omia varoja voidakseen lainoittaa yksin hankkeen alkuvaiheet rikkomatta asiakasriskikeskittymiä koskevia säädöksiä. Tämäntapaisilla skaalaeduilla on hyvin vähän tekemistä kustannustehokkuuden kanssa, eikä niiden olemassaolo suoranaisesti estä hintoja olemasta pysyvästi rajakustannusten tasolla.

3. Kuinka kilpailun kovuutta pitäisi mitata?

Käsite ”kova kilpailu” saattaa herättää selkeitä tuntuja mielikuvia, mutta täsmällisten määritelmien esittäminen on yllättävän hankalaa. Talousteoreettisesti ehkä mielekkäin kilpailun kovuuden mittari on hintojen ja rajakustannusten ero. Täydellisessä kilpailussa hinta on sama kuin rajakustannus. Jos hinta on korkeampi, yrityksellä on markkinavoimaa. Usein käytetty Lerner-indeksi perustuu tähän yksinkertaiseen perusajatukseen; indeksin arvo on hinnan ja rajakustannuksen erotus jaettuna hinnalla siis $(P-C)/P$. Täydellisen kilpailun oloissa indeksin arvo on nolla, markkinavoimaa käyttävän yrityksen tapauksessa nollaa suurempi. Mittari soveltuu kaikentyyppisiin kilpailutilanteisiin, sillä se ei perustu mihinkään olettamukseen esimerkiksi siitä, mikä on yritysten päätös-
muuttuja.

Vaikka Lerner-indeksiä pidettäisiin teoreettisesti ongelmattomana kilpailun mittarina, niin kaikki laskelmassa tarvittavat muuttujat eivät suinkaan ole helposti saatavilla. Rajakus-

tannusten mittaaminen on vaikeaa, etenkin pankkien kaltaisissa monituoteyrityksissä, joissa eri palveluiden tuotannolla on monimutkaisia interaktiovaikutuksia kokonaiskustannuksiin. Tuotantomäärän käsitekin voi olla epäselvä. Pitäisikö käyttelytilipalveluiden tuotantoa mitata tilien lukumäärällä vai niille talletetun rahan määrällä? Entä miten maksuliikennepalvelujen määrää pitäisi mitata? Jopa hintojakin on pankkitoiminnassa vaikea ilmaista yksikäsitteisesti, toisin kuin vaikkapa terästeollisuudessa. Mikä on asiakkaan maksama talletuspalvelun hinta? Tilinhoidosta mahdollisesti perityt maksut tulee varmaankin laskea talletuspalvelun hinnaksi, mutta pitäisikö myös talletustilin koron ja markkinakorkojen erotusta käsitellä hintana? Ja mihin markkinakorkoon käyttelytilin korkoa tulisi verrata? Korkoerosta aiheutuva implisiittinen tilinhoitomaksu on euroina laskien suoraan verrannollinen tilin saldoon, mikä tekee laskelman vielä sotkuisemmaksi. Mörntinen (2002) käsiteli näitä ongelmia ja esitteli tapoja mitata erilaisten pankkipalveluiden tuotannon volyyymiä.

On olemassa teoreettisesti perusteltuja tapoja mitata kilpailun täydellisyyttä epäsuoremmiin, silloin kun rajakustannuksia ei voida mitata. Ehkä kaikkein yksinkertaisin tapa olisi tarkastella alan yritysten keskimääristä kannattavuutta. Jos kannattavuus yli suhdannesyklin on selvästi parempi kuin jollakin järkevällä riskipreemiolla korotettu riskitön korko, kilpailu ei voi olla täydellistä. Tämän menetelmän ongelmana on se, että sen avulla arvioita kilpailun kovuudesta voi tehdä vain, jos käytävissä on aineistoa vähintään yhden täyden suhdannekierron ajalta, siis ehkä jopa kokonaisuelta vuosikymmeneltä. Vuosien saatossa toimialan rakenteet ja kilpailu ovat kuitenkin voineet muuttua, eivätkä näyttöön vanhimmat ha-

vainnot enää kuvaa vallitsevaa tilannetta. Lisäksi näyte kertoo vain toteutuneesta kannattavuudesta. Ehkä yhtä tärkeä tieto olisi arvioitu tuleva kannattavuus, joka ei ole suoranaisesti havaittavissa. Voihan olla, että erittäin hyväksi osoittautunut kannattavuus vaikutti enintään kohtuulliselta kaiken sen tiedon valossa, mikä oli käytettävissä etukäteen. Jos huippukannattavuus olisi ollut ennustettavissa, alalle olisi tullut runsaasti lisäkapasiteettia.

Panzar ja Rosse (1987) esittivät hiukan monimutkaisemman tavan mitata kilpailun astetta. He esittivät, että kilpailun täydellisyyttä voi arvioida sen perusteella, kuinka tuotannontekijöiden hintojen muutokset heijastuvat liikevaihdossa. Tälläkin menetelmällä voi mitata tilanteen poikkeamista täydellisestä kilpailusta tarvitsematta tehdä oletuksia siitä, mikä on yritysten päätösmuuttuja. Täydellisessä kilpailussa näiden muutosten pitäisi heijastua yritys- tasolla sellaisinaan lopputuotehintoihin ja liikevaihtoon. Lopputuotteen hinnaksi muodostuu rajakustannus, joka nousee samassa suhteessa kuin tuotannontekijöiden hinnat. Yksittäisen yrityksen optimaalinen tuotannon määrä ei muutu, sillä yritys saa kulunsa kateuiksi vain toimimalla kustannusminimin suuruisella volyyymillä. Koko toimialan tuotanto voi kyllä muuttua, mutta tämä tapahtuu yritysten lukumäärän muutosten vuoksi. Sen sijaan monopoliyrityksen liikevaihto pienenee, jos tuotannontekijät kallistuvat. Vesala (1995, luku 2) sovelsi tätä menetelmää 1980-luvun ja 1990-luvun alun suomalaiseen pankkitoimintaan. Tulokset olivat sopusoinnussa hypoteesin kanssa, että alalla vallitsi tuolloin monopolistinen kilpailu, jota vapaa alalle tulo rajoitti.

Bikker ja Haaf (2000) tekivät paljon laajempia ja analyysyjä Panzarin ja Rossen menetelmällä. He keräsivät aineistoa peräti 23 kehity-

tyneestä markkinatalousmaasta, joista Suomi oli yksi. Liikevaihtona pidettiin korkotuottoja. He tarkastelivat tilannetta myös pankkien koon mukaan. Tulokset vaihtelivat maittain ja kokoluokittain. Kaikkein useimmin evidenssi tuki hypoteesia monopolistisesta kilpailusta. Joissakin tapauksissa suuria pankkeja koskevat tulokset viittasivat täydelliseen kilpailuun. Tulos voi kertoa suurpankkien erikoistumisesta tukkupankkitoimintaan, jossa kilpailu on usein kansainvälistä ja asiakkaat kilpailuttavat pankkeja rutiininomaisesti. Tosin Suomessa tilanne näytti olevan päinvastainen: hypoteesia täydellisen kilpailun oloista ei voinut sulkea pois pienten pankkien osalta, kun taas suurten tapauksessa tämä hypoteesi oli selvästi ristiriidassa aineiston kanssa. Kiinnostavaa kyllä, maidenvälisessä poikkileikkausaineistossa Panzarin ja Rossen menetelmällä estimoitu markkinavoiman määrä korreloi merkitsevästi markkinoiden keskittyneisyyden kanssa. Etenkin kolmen suurimman pankin yhteenlaskettu markkinaosuus oli vahvassa tilastollisessa yhteydessä H-arvoon, siis estimoituun markkinavoimaan: jos toimiala on keskittynyt, pankeilla näyttää olevan enemmän markkinavoimaa.

Kilpailun epätäydellisyydestä kertovat myös tehokkuuserot. Jos suhteellisesti tehotonkin instituutio onnistuu pysyttelemään markkinoilla, niin hinnat ovat korkeammat kuin keskimääräisen yrityksen kustannukset. Tehokkuudelle ei valitettavasti ole mielekästä, helppoa mittaria, sillä pankin ”tuotanto” on hankalasti määriteltävissä ja mitattavissa. Kustannusfunktioestimointeja on kuitenkin tehty. *Maudos, Pastor ja Pérez* (2002) löysivät evidenssiä kustannustehokkuuksien konvergoitumisesta Espanjan pankkitoiminnan eri lohkoilla, ja tulkit-sivat tämän indikoivan kilpailun kiristymistä. *Koskenkylä* (2002) päätyi johtopäätökseen, että

EU-maiden välillä on suuriakin eroja tehokkuudessa. Tämä kertonee siitä, etteivät eri maissa rekisteröidyt pankit kilpaile keskenään kovinkaan intensiivisesti.

Koska teoreettisesti mielekkäiden kilpailun kovuuden mittareiden käyttäminen on käytännössä yllättävän hankalaa, pankkikilpailua mitataan valitettavan usein epätydyttävillä tavoilla. Lainapuolella kilpailua on usein mitattu pelkällä luottokorkojen ja viitekorkojen marginaalilla. Tämä lähestymistapa on ongelmallinen, jos muut marginaaleihin vaikuttavat tekijät unohdetaan. Kilpailu saattaa vaikuttaa voimakkaasti näihin marginaaleihin, mutta niihin vaikuttaa moni muukin tekijä. Esimerkiksi luotonannon pankille aiheuttamat korkoriskit, luottotappioriskit ja luottotappioiden käsitteystä pankeille aiheutuvat kulut vaikuttaisivat monopoliasemassakin olevan pankin hinnoitteluun. On vähintäänkin vaikeaa erotella kilpailun vaikutusta näistä muista tekijöistä.

Eikä edes ole täysin selvää, että kilpailun lisääntyminen johtaisi alempiin antolainauskorkoihin myös epätäydellisen informaation oloissa. Jos asiakkaat voivat hakea luottoa monista pankeista, jotka arvioivat luottotappioriskejä itsenäisesti, jopa korkeariskinen asiakas onnistuu melko todennäköisesti lopulta löytämään rahoitusta. Tämä alentaa keskimääräisen luotonantajan luottokelpoisuutta. Pankin onkin ehkä järkevää periä korkeampia korkoja, jos kilpailijoita on enemmän ja kilpailu kovempaa. (Broecker 1990)

Pelkkien korkomarginaalien ylikorostuminen antolainauskilpailusta puhuttaessa on psykologisesti ymmärrettävää, varsinkin jos keskustelijat itse edustavat pankeja. Puhuessaan kilpailusta yritysjohtajat eivät yleensä tarkoita oman yrityksensä toimintaa vaan kilpailijan. Jos pankki 1 alkaa myöntää luottoja aiempaa hal-

vemmalla jostakin kilpailusta riippumattomasta syystä, sanokaamme luottotappioriskien vähentyessä suotuisissa suhdanteissa, niin luottolaitoksen 2 johtajisto todennäköisesti sanoo kilpailun kiristyvän. Kilpailijahan myöntää luottoja aiempaa edullisemmin, joten omia korkotarjouksia on pakko alentaa pelkästään markkinaosuuden ylläpitämiseksi. Mitään muutosta ei kuitenkaan välttämättä tapahdu esimerkiksi Lerner-indeksissä, joten ulkopuolisesta ekonomistinäkökulmasta kilpailu ei kiristy.

Pankit kilpailevat muullakin kuin koroilla ja hinnoilla. On vaikea sanoa, oliko rahoitusmarkkinoiden säännöstelyn aikana ennen 1980-luvun puoliväliä enemmän vai vähemmän kilpailua kuin nykyään, koska kilpailun luonteen täydellinen muuttuminen tekee vertailut erittäin hankaliksi. Säännöstelyaikana kilpailtiin palvelun laadulla ja etenkin konttoriverkoston tiheydellä. Helsingin Työväen Säästöpankin johtajana ollessaan *Mauno Koivisto* (1962) esitti aikalaisnäkemysä tuolloisesta pankkikilpailusta: toimiala käytti ehkä jopa kohtuuttomasti varoja ylläpitääkseen ja laajentaakseen sivukonttoriverkostoja. Koska otto- ja antolainauskorkoja säännösteltiin, koroilla ei voitu kilpailla. Sen sijaan paineet hintakilpailuun purkautuivat palvelumaksuihin. Käytännössä esimerkiksi maksuliikenne oli usein ilmaista. Nykyään tärkein väline kilpailussa lienevät lähinnä luotto- ja jossakin määrin talletuskorot. Palvelumaksuillakin kilpaillaan. Sen sijaan konttoriverkoston tiheydellä kilpailu vaikuttaa täysin toissijaiselta. *Suominen* (1991) analysoi pankkien välistä kilpailua Suomessa säännöstelykaudella ja 1980-luvun lopulla. Tulosten mukaan 1980-luvun lopulla kilpailua oli itse asiassa vähemmän kuin aiemmin.

4. Onko kilpailu aina hyväksi?

Mikrotaloustieteen keskeisimpiä tuloksia on, että täydellinen kilpailu johtaa yleensä kansantaloudellisesti tehokkaaseen resurssien allokaatioon. Tämä ei sellaisenaan pätene pankkitoimintaan.

Pankkijärjestelmän vakaus on olennaisen tärkeä koko kansantaloudelle. Pienen monopolivoiman ansiosta luottotappioiden odottamaton kasvu laskusuhdanteessa ei vielä välttämättä aiheuta pankkikriisiä. Pankkikriisit aiheuttavat kustannuksia valtiolle, pankkien velkojille sekä erilaisille vakuus- ja talletussuojarahastoille. Investoinnit ja koko talous voivat lamautua, jos pankkeihin ei luoteta eikä rahoituksen välitys toimi. *Amable, Chatelain ja De Brandt* (2001) ovat jopa esittäneet kasvuteoreettisen mallin, jossa pankkien lukumäärä on keskeinen muuttuja. Jos pankkeja on liikaa eikä talletussuojaa ole, pankkikonkurssien todennäköisyys kasvaa eikä talletuksia uskalleta tehdä, joten rahoitus ei välity rahalaitosten taseiden kautta kotitalouksilta yrityksille. Tämä hidastaa taloudellista kasvua vähentämällä investointeja. Pankkikilpailun epätäydellisyyden lisäksi talletussuojakin auttaisi ratkaisemaan ongelman, mutta sellaista ei voi luoda kustannuksitta.

Kohtuulliset monopolivoitot voivat myös vähentää pankkien halukkuutta riskinottoon, mikä sekin on useissa tapauksissa toivottavaa. Pankki voi kerätä halpakorkoista rahoitusta tallettajilta. Talletussuojan vuoksi asiakkaat eivät juuri kiinnitä huomiota pankin riskeihin, joten talletusrahan hinnassa ei ole riskipremiä. Jos riskihakuinen pankki tekee konkurssin, tappiot jäävät talletussuojarahaston maksettaviksi. Jos riskisijoitukset osoittautuvat kannattaviksi, voitot jaetaan osakkaille. Moraalikaidon vaara on ilmeinen. Kannustimet uhkayri-

tyksiin ovat sitä heikommat, mitä epätoivottavampi konkurssi on osakkaille. Jos pankilla on markkinavoimaa, osakkaat menettävät osakepääomien lisäksi tulevien vuosien monopolivoitot. Kultamunia munivaa hanhea ei hevin aseteta panokseksi. (*Keeley* 1990)

Pankeilla ajatellaan usein olevan sisäpiiritteoa luottoja hakevista asiakkaistaan. Tässä tietämyksessä voi olla skaalaetuja, sillä suurempi pankki tuntee enemmän asiakkaita. Hajautuneilla markkinoilla hyvien asiakkaiden tunnistaminen on hankalampaa, sillä yksittäiseen pankkiin kertyy vähemmän kokemusta. Uuden kilpailijan ja uuden kapasiteetin tulo alalle vähentää muiden pankkien mahdollisuuksia kerätä kokemusta asiakkaista. Tämä voi lisätä riskiä, että huonot, luottokelvottomat asiakkaat saavat myöhemmin lainoja näiltä pankeilta. (*Marquez* 2002)

On siis vähintäänkin epäselvää, onko pankkien mahdollinen monopolivoima resurssien käytön vääristymä vai välttämätön rahoitusmarkkinoiden luotettavan toiminnan ja koko talouselämän tukipilari. Vakaus ja allokatiivinen tehokkuus ovat ehkä keskenään ristiriitaisia tavoitteita.

5. Tulevaisuudennäkymiä

Tuskin mikään on yhtä epäkiitollinen tehtävä kuin ennustaminen. Pankkialallakin tulevaan kehitykseen vaikuttaa niin monta potentiaalisesti merkittävää tekijää, ettei ole kovin mielekästä esittää mitään täsmällisiä pitkän aikavälin ennusteita. Seuraavassa esitetään spekulatiivisia arvioita eräiden muutosvoimien vaikutuksista, lähinnä rahoitusmarkkinoiden vakauden ja pankkikriisien uhan kannalta. Tarkoitus on herättää ajatuksia ja keskustelua pikemminkin kuin esittää realistisia ennusteita.

ta tulevaisuuden pankkikilpailun hallitsevista piirteistä.

Pankkitoiminta on lähinnä informaation käsittelyä, sen välittämistä, prosessointia ja varmentamista. Tietotekniikka kehittyy nopeammin kuin useimmat muut tekniikan alat, joten kehitys varmasti vaikuttaa myös pankkikilpailun luonteeseen. Suomalaisen aineiston valossa on jo olemassa yksityisasiakkaiden ryhmä, joka ei enää käytä konttoreita juuri muuhun kuin pankki- tai luottokorttien uusimiseen. Näihin elektronisten palvelujen käyttäjiin kuuluu etenkin nuorehkoja, teknologiamyönteisiä miehiä, joiden taloudellinen tilanne on hyvä. (*Karjaluoto* 2002) Etäpankkitoiminnan yleistyminen, nykyään lähinnä Internetissä, vähentää sijainnin ja etäisyyden merkitystä etenkin vähittäispankkitoiminnassa. Kehitys heikentäne sellaista pankkien asemaa, joiden kilpailuvalttina on paikallisuus. Internetiin siirryttäessä maantieteellinen läheisyys lakkaa käsitteenä olemasta.

Sähköiset henkilökortitkin voivat vaikuttaa pankkikilpailuun. Koska viranomaissäädökset velvoittavat pankkeja varmistumaan asiakkaitensa henkilöllisyydestä, asiakassuhteen aloittaminen on perinteisesti edellyttänyt konttorissa käymistä. Pankin on siis ollut vaikea saada asiakkaita seuduilla, joilla niillä ei ole ollut konttoreita. Jos henkilön sähköinen tunnistaminen muuttuu rutiiniasiaksi, puhtaan Internet-pankkitoiminnan edellytykset paranevat, sillä konttoria ei tarvita edes kriittisessä tilinavausvaiheessa. Samalla asiakkaiden liikkuvuus pankkien välillä lisääntynee, koska pankin vaihtamisesta aiheutuva vaiva vähenee, ja koska asiakas voi valita pankin riippumatta sen konttorien sijainnista. *Karjaluoto* (2002) arveli, että nykyisenlainen verkkopankkitoiminta on tuskin omiaan ainakaan vahvistamaan pankkius-

kollisuutta, koska henkilökohtainen palvelu puuttuu. Tulevaisuudessa Internetistä – tai jostain sen seuraajasta – voi kehittyä niin joustava jakelukanava, että sen kautta pankki voi tehokkaasti tarjota palveluitaan jopa sellaisiin maihin, joissa sillä ei ole minkäänlaista toimipistettä eikä edes edustajaa. Vaikka pankkien lukumäärä esimerkiksi EU-alueella pienenisi, niin minkä tahansa yksittäisen pankin kilpailijoiden lukumäärä voi kasvaa. Nykyään suomalaiset ja espanjalaiset pankit eivät kilpaile keskenään kotitalouksien määräaikaistalletuksista. Kymmenen vuoden kuluttua ne ehkä kilpailevat.

Suomessa Internet-pankkitoiminta on moniin muihin maihin verrattuna tavallista. Näkökulmasta riippuen tämä on suomalaispankeille joko uhka tai mahdollisuus. Niillä on enemmän tietotaitoa Internet-toiminnasta kuin monilla muilla pankeilla, mikä antaa niille etulyöntiaseman yhdentyvillä Euroopan rahoitusmarkkinoilla. Toisaalta niillä on myös asiakaskunta, jota kilpailijat voivat houkuttaa pelkän Internetin kautta ehkä suhteellisen helposti. Jos asiakkaat eivät ole tottuneet asioimaan pankkisaleissa, heille ei ole mikään psykologinen kynnyks aloittaa asiakkuutta pankissa, jonka konttoria he eivät koskaan ole nähneetkään. Tämä helpottaa ulkomaisen pankin mahdollisuuksia saavuttaa markkinaosuutta Suomessa pelkästään Internet-palveluilla.

Internet-toiminnan yleistyminen voi myös muuttaa kilpailua homogeenisilla tuotteilla käydyn äärimmäisen Bertrand-kilpailun tyyppiseksi. Tietojärjestelmissä kapasitettia on helppo lisätä, ja ainakin maantieteeseen perustuva tuotteiden erilaistaminen käy mahdottomaksi. Rahoitusmarkkinoiden vakauden kannalta kehitys voi olla uhka.

Myös pankkien kustannusrakenteet muuttuvat. ATK-järjestelmiin perustuvassa toimin-

nassa on usein voimakkaita skaalaetuja. Ohjelmistojen kehittäminen on kallista, niiden käyttäminen halpaa. Kiinteiden kustannusten suhteellinen osuus siis kasvaa rahoituspalveluiden tuotannossa. Useimpien rahoituspalveluiden tuotannossa rajakustannus siis lienee tulevaisuudessa selvästi keskimääräistä kustannusta alempi. Jos sadat pankit EU-alueelta alkavat kilpailla keskenään Internetissä, kilpailu on todella kovaa, varsinkin jos kapasiteettirajoitukset ovat vähäisiä. Jopa Cournot-mallit ennustavat täydellistä kilpailua muistuttavia oloja, jos yrityksiä on sadoittain. Tällaisissa oloissa hinnoilla on taipumus konvergoitua kohti rajakustannuksia. Tämä voi merkitä itsetuhoavaa kilpailua: hinnathan olisivat keskimääräisiä kustannuksia alemmat. Kustannuksia alentava tekniikan kehitys voi siis paradoksaalisesti romahduttaa pankkien kannattavuuden kriisitasolle. Tällä hetkellä ollaan kaukana tällaisesta tilanteesta, mutta itsetuhoavan kilpailun rakennusaineet ovat jo aavisteltavissa.

Myös viranomaissäätelyn muutokset voivat muuttaa kilpailutilannetta. Useimmissa maissa pankeille asetetaan vakavaraisuusvaatimuksia, jotka perustuvat Baselin pankkivalvontakomitean vuonna 1988 antamiin suosituksiin. Pankilla on oltava omia varoja vähintään 8 % taseen vastaavaa-puolen riskipainotettujen erien ja laskennallisten markkinariskien summasta. Tase-erille annetaan riskipainot melko mekaanisesti. Esimerkiksi kotitalouksien asuntolainojen paino on 50 %, yritysluottojen paino normaalisti 100 % ja OECD-valtioiden velkojen paino 0 %. Baselin pankkivalvontakomitea on uudistamassa pankkien vakavaraisuusvaatimuksia koskevia suosituksia. Todennäköisesti komitean suositukset otetaan lainsäädäntöön eri puolilla maailmaa kuluvan vuosikymmenen jälkimmäisellä puoliskolla, EU-maissa ilmeises-

ti vuonna 2006. Uudistuksen tarkoituksena on parantaa vakavaraisuuslaskelmassa käytetyn riskipainon ja todellisen riskin välistä vastaavuutta. Esimerkiksi pankkien omia luottoriskimalleja voidaan käyttää riskipainojen määrittämisessä, samoin ulkoisten luottokelpoisuusluokittelijoiden antamia luokituksia. Uudistusta on arvosteltu siitä, että se saattaa voimistaa suhdannevaihteluita. (Ks esim. Bank of England 2002 s. 105–106, *Jokivuolle & Kauko* 2001, EKP 2001 s.65) Laskusuhdanteessa pankin velallisten konkurssiriski kasvaa, ja pankin vakavaraisuuslaskelmassa käytettävä riskipaino nousee. Tämä heikentää pankin laskennallista vakavaraisuutta ja vähentää sen mahdollisuuksia myöntää uusia luottoja. Luotontarjonnan niukkuus puolestaan saattaa pahentaa laskusuhdannetta ja alentaa luottojen vakuuksina käytettyjen kiinteistöjen ja arvopapereiden hintoja, mikä puolestaan lisää luottotappioiden riskiä ja johtaa korkeampiin riskipainoihin vakavaraisuuslaskelmissa. Päinvastainen ketjureaktio voi vahvistaa noususuhdanteita.

Vähemmälle huomiolle on jäänyt tällaisen syklisyystekijän mahdollinen vaikutus pankkien väliseen kilpailuun vaihtelevissa suhdanetilanteissa. Heikkenevät vakavaraisuusprosentit toisivat pankeille laskusuhdanteessa kapasiteettirajoituksia luotonantoon, mikä olisi omiaan vähentämään kilpailua, leventämään korkomarginaaleja ja estämään pankkeja ajautumasta äärimmäiseen hintakilpailuun. Kun vakavaraisuusprosentti lähestyy vaadittua minimiä, luotonantoa on pakko vähentää. Tällöin korkoja voidaan nostaa, sillä pienempi määrä luottoja saadaan kaupaksi korkeammallakin korolla. Minimivaatimusta lähestyvät vakavaraisuusprosentit ja niiden aiheuttamat sitovat kapasiteettirajoitteet estävät ainakin luotonannossa puhtaan Bertrand-hintakilpailun ja joh-

tavat tilanteeseen, joka muistuttaa Cournot-kilpailua. Antolainauskorot siis nousevat laskusuhdanteessa implisiittisiä luottotappiopreemioita voimakkaammin, ikään kuin pankit tekisivät jonkinlaisen kartellisopimuksen. Noususuhdanteessa vakavaraisuusprosentit nousevat lähes itsestään selvästi vaadittua minimiä korkeammiksi, joten pankit saattavat ajautua Bertrand-hintakilpailuun muistuttavaan tilanteeseen. Tämä aiheuttaisi tulonsiirron pankkien velallisilta pankeille aina laskusuhdanteessa, mutta noususuhdanteessa tulonsiirtomekanismi lakkaisi toimimasta. Pankkikriisien ehkäisy ja rahoitusmarkkinoiden vakauden kannalta kilpailun kireyden suhdanneherkkyyks on mitä toivottavinta. Ymmärrettävää kyllä, tämänkaltaisen sykliisyys tuskin kuitenkaan olisi mieluisaa kaikille velallisille. □

Kirjallisuus

- Amable, Bruno & Catelain, Jean-Bernard & De Brandt, Olivier (2001): *Optimal Capacity in Banking Sector and Economic Growth*, Notes d'études et de recherche 85, Banque de France.
- Bank of England (2002): *Bank capital: Basel Developments*; Financial Stability Review, December 2002, Issue No 13.
- Baumol, W, Panzar, J & Willig, R (1982): *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure*, HBJ, New York, 1982.
- Bikker, J A & Haaf, K (2000): *Competition, concentration and their Relationship: an Empirical Analysis of the Banking Industry*; Paper for the Financial Structure, Bank Behaviour and Monetary Policy in the EMU Conference, October 5–6, 2000, Groningen.
- Broecker, Thorsten (1990): *Credit-Worthiness Tests and Interbank Competition*; *Econometrica* 58, 429–452.
- Corvoisier, Sandrine & Gropp, Reint (2001): *Bank Concentration and Retail Interest Rates*; EKP; Working Paper 72, 2001.
- Dell'Ariccia, Giovanni, Friedman, Ezra ja Marquez, Robert (1999): *Adverse Selection as a Barrier to Entry in the Banking Industry*; *RAND Journal of Economics* 30 (Autumn 1999), 515–534.
- EKP (2001): *Uudet Vakavaraisuussäädökset – EKP:n näkökulma*; Euroopan keskuspankin kuukausikatsaus, toukokuu 2001, 59–75.
- EKP (2002): *Structural Analysis of the EU Banking System*, Euroopan keskuspankki, marraskuu 2002.
- Hannan, Timothy J (1991): *The Functional Relationship between Prices and Market Concentration: The Case of the Banking Industry*; Board of Governors of the Federal Reserve System Finance and Economics Discussion Series 169.
- Haskel, Jonathan & Martin, Christopher (1994): *Capacity and Competition: Empirical Evidence on UK Panel Data*, *Journal of Industrial Economics* 42 (March 1994), 23–44.
- Heffernan, Shelagh A (2002): *How do UK Financial Institutions Really Price their Banking Products?* *Journal of Banking and Finance* 10, 1997–2016.
- Hyytinen, Ari (2000): *Essays on Bank Screening and Market Power in Loan Markets*, Helsingin Kaupakorkeakoulu A-182.
- Hyytinen, Ari & Toivanen, Otto (2002): *Does distance matter in deposit supply? A bank-level study*; ETLA, keskustelualoitteita 814, Helsinki.
- Jokivuolle, Esa & Kauko, Karlo (2001): *The New Basel accord ; Some potential implications of the new standards for credit risk*. Suomen Pankin keskustelualoitteita; 2/2001.
- Karjaluoto, Heikki (2002): *Electronic Banking in Finland*, Jyväskylä Studies in Business and Economics 18.
- Keeley, M: (1990): *Deposit Insurance, Risk and Market Power in Banking*, *American Economic Review* 80, 1183–1200.
- Koivisto, Mauno (1962); *Pankkikilpailusta Suomesa*, Kansantaloudellinen aikakauskirja, 234–247.

- Koskenkylä, Heikki (2002): *Efficiency and Competition in European Banking*, Irish Banking Review, kesä 2002, 24–51.
- Mallet, Ted & Sen, Anindya (2001): *Does Local Competition Impact Interest Rates Charged on Small Business Loans? Empirical Evidence from Canada*; Review of Industrial Organization 19 (December 2001), pp. 437–452.
- Marquez, Robert (2002): *Competition, Adverse Selection and Information Dispersion in the Banking Industry*; Review of Financial Studies 15 (Summer 2002), p 901–928.
- Maudos, J, Pastor, J M & Pérez, F (2002): *Competition and Efficiency in the Spanish banking Sector: The importance of specialisation*. Applied Financial Economics 12, 505–516.
- Molyneux, Philip, Thornton, John, Lloyd-Williand, D Michael (1996): *Competition and Market Contestability in Japanese Commercial Banking*; Journal of Economics and Business 48, 33–45.
- Mörttinen, Leena (2000) *Essays on Loan Pricing and the Credit Channel of Monetary Policy*, Helsingin yliopiston kansantaloustieteen laitoksen tutkimuksia 85.
- Mörttinen, Leena (2002): *Banking Sector Output and labour productivity in six European countries*, Suomen Pankin keskustelualoitteita 12/2002.
- Panzar, J C & Rosse, J N (1987): *Testing for "Monopoly" Equilibrium*; Journal of Industrial Economics 35, 443–456.
- Slovin, Myron B & Sushka, Marie E & Polonchek, John A (1999): *An Analysis of Contagion and Competitive Effects at Commercial Banks*; Journal of Financial Economics 54, 197–225.
- Suominen, Matti (1991): *Pankkien kilpailu Suomessa*, Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisu D-137, Helsinki.
- Vesala, Jukka (1995): *Testing for Competition in Banking: Behavioral Evidence from Finland*; Bank of Finland Studies E:1.